

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI INDUCTIÓRÓL.

Az INDUCTIO logikai természetére vonatkozó eddigi kutatások leggyakrabban elkövetett hibája az volt, hogy e módszer mibenlétét nagyon is szűkkörűen határozták meg. Aristoteles hatása alatt a legtöbb kutató az inductio lényegét az «egyesről» az «általánosra» való következtetésben látja s természetesen ép ebből a szempontból törekszik annak módszertani jelentőségét megállapítani. Ámde ezzel még korántsem ragadtuk meg az inductio legmélyebb mibenlétét. Az egyesről az általánosra való következtetés ugyanis maga is már egy oly elvnek alkalmazása, melynek csak egyik sajátos esete az egyesről az általánosra való következtetés. Midőn ez utóbbit végrehajtom, már előre felteszem, hogy az «egyes» és az «általános» valamiképen összetartoznak s így hogy az egyes az általánosra utal. Inductiv kutatásom kezdetén már meg vagyok győződve arról, hogy az általános valamiképen «benne van» az egyesben, különben nem volna jogom egyes esetekből általánosságra következtetni. Az inductio tehát azon a tételen épül fel hogy az egyes mindig valami általánossággal van egybeforrvá: nincs egyes általános nélkül.

E ponton azonban nem állapodhatunk meg. Az, mit «általános»-nak nevezünk a szó legegységesebb értelmében, valami «egész»-et (totalitást) jelent az egyessel szemben. A faj az egyeddel, az osztály az alárendelt taggal szemben ily totalitások. Az inductio végső előfeltevését tehát abban az elvben fejezhetjük ki, hogy «minden ismereti tárgy vagy rész vagy egész» s ebből folyólag jogunk van a részekből a neki megfelelő egészre következtetni. Az inductio theoretikusai közül tudtunkkal eddig csak Apelt közelítette meg e belátást abban a formában, hogy szerinte az inductio alakjára nézve «divisiv» következtetés, mely a rész és egész viszonya alapján következtet!

2. Az inductio sajátos területét az úgynevezett valóságtudományok képviselik. Értjük ezeken az oly disciplinákat, melyek lehető tapasztalattartalmakat vizsgálnak, aminők a természettudományok és a szellemi tudományok. Tőlük lényegesen más úton jutnak sajátos tárgyaikhoz a matematikai és a philosophiai tudományok. Az előbbiek ugyanis tárgyuakat nem a tapasztalásból merítik, hanem (a szót legáltalánosabb értelmében véve) megszerkesztik: náluk a definitio nem eredmény, hanem kiindulópont. A philosophiai tudományok pedig megismerésünk legvégső

¹ Theorie der Induction. 1854. 15. 1.

előfeltételeinek nyomozása által bukkannak tárgyaikra. Ezért a valósági tudomány legsajátosabb módszere az *inductio*, mely nem egyéb, mint logikailag szervezett, azaz tudományos tapasztalás, a matematikáé jól definiált előzményekből való következtetés következményekre, vagyis *deductio*, a filozófiáé pedig következményekből logikai előzményekből való következtetés, melyet *Sigwart* óta *reductio*-nak nevezzük.¹

3. Hogy feladatunknak: a társadalomtudományi *inductio* sajátosságai kifejtésének megfelelhesünk, mindenekelőtt az «egész»-nek különböző fajait kell egymástól elhatárolnunk, hogy az *inductio* szerepe megismerésünk különböző területein világosan álljon előttünk. Mert, ha igaz, hogy minden *inductiónak* végső alapja az a tétel, mely szerint minden ismereti tárgy s így a valóság is a «rész» és az «egész» dualismusa szerint tagolódik, akkor az *inductio* annyiféle lesz, ahány értelemben lehet a valóságban a «rész» és az «egész» dualismusáról szó. Hogyan találjuk meg e dualismus fajait? Semmiesetre sem *inductióval*, mert hiszen az *inductio* már *felteszi* a dualismus különböző fajait: ép ezek valamiféle ismeretére épít. *Deductív* úton sem felelhetünk meg kérdésünkre, mert itt nem előzményből következményt akarunk kifejteni, hanem ép ellenkezőleg: minden *inductio* előfeltevéseiről van szó, tehát ép logikai előzményeket kell kinyomoznunk. Csak a *reductió*tól várhatunk sikert, vagyis ha problémánkat így formulázzuk meg: a «rész» és az «egész» hányféle viszonyát kell feltennünk a valóságban, hogy az *inductív* következtetés érvénye logikailag megalapoztassék?

4. Ha az *inductio* nem egyéb, mint szervezett, azaz tudományos tapasztalás, akkor természetesen több egyes valóságot kell szem előtt tartania, miután a valóság mindig sokféle tartalommal bír. E különféle mozzanatokból mint részekből kell a megfelelő totalitást megtalálnunk, ami azonban csak úgy lehetséges, ha egyazon egészbe tartozó részek valamiképen hasonlítanak egymáshoz. A szabadesés különböző esetei csak úgy szolgálhatnak arra, hogy a szabadesés egyetemes törvényét felismerjük, ha ez esetek nem mindenben különböznek egymástól: analógia nélkül nincs *inductio*.² Az analógiák keresése pedig csak akkor jogosult, ha feltesszük, hogy a valóságban *vannak* analóg jelenségek. Ha pedig feltesszük az egy egészhez tartozó jelenségek valamiféle hasonlóságát, ez más szóval azt teszi, hogy feltételezzük bizonyos *typusok* állandóságát a valóságban. Ahol analóg jelenségek vannak, ott *typus* is uralkodik, mert ott többé-kevésbé *tipikus* jelenségekről, azaz *jellegzetes vonások*ról lehet szó, amelyek az egy osztályba tartozó valamennyi jelenségben közösek. Az «egész»-nek első faja tehát, melyet a valóságban az *inductio* feltesz, a *typus*, melynek mint részek a *tipikus* jelelenségek felelnek meg.

5. A társadalmi jelenségek vizsgálatára alkalmazva ezeket, azt kell

¹ V. ö. szerző művét: Bevezetés a filozófiába. 1920. 11. s k. 1.

² V. ö. Sárffy Aladár: Az analógia az *inductio* vizsgálatában. Athenaeum, VII. évf. 1898. 544—558. 1.

mondanunk, hogy a társadalomtudományi inductio előfeltevése minde-
 nek előtt az, hogy a társadalmi jelenségek hasonlítanak
 egymáshoz. E tétel többet mond, mint első tekintetre látszik. Mert
 voltaképpen azt jelenti, hogy a legkülönbözőbb társadalmi jelenségekben
 is van közös vonás, amelynél fogva ép társadalmi jelenségek. És
 jól vigyázzunk: ez nem eredménye, de előfeltétele a társadalomtudományi
 inductiónak: hiszen azt, hogy mire irányozzam e téren az inductiót,
 már feltesz valamelyes selectiós elvet, mely a sokféle jelenség közül
 ép a társadalmiakat választja ki. Igaz, hogy a «tapasztalásból» tudjuk
 meg, hogy van társadalmi élet s hogy az alapvető vonásaiban tapaszta-
 latunk körében mindenütt egyforma — azonban e tétel egyetemességét
 a mindig hézagos emberi empiria sohasem biztosíthatja. Hiszen tételünk
 nem egyéb, mint annak a még egyetemesebb metaphysikai princípiumnak
 egy sajátos esete, mely szerint a valóságban általában vannak típusok,
 azaz egymáshoz hasonló jelenségek. Ez egység nem semmisíti meg az
 egymáshoz hasonló jelenségek egyéni vonásait: nem ez utóbbiak rová-
 sára, de ezeken épül fel. Hiszen a «hasonlóság» külön b ö z ö s é g e t
 (diversitas) és különféle s é g e t (differentia) tesz fel: csak egynél
 több és többféle dolog között lehet hasonlóságról szó. E körülmény azután
 más oldalról is megvilágítja az inductio e most tárgyalt első praesupposi-
 tóját. Ez utóbbi ugyanis azt a tételt is magában foglalja, hogy az egyest
 nem lehet maradék nélkül levezetni abból, ami az
 egyesek közt közös, azaz az általánosból. Egyes és álta-
 lános, mint rész és egész, correlativ fogalmak, melyek egymást felteszik
 s ebből folyólag egyenértékű tényezői a valóságnak. De ha ez így
 van, akkor az «egyes»-nek megismerése külön kiindulópontot
 kíván a valóság tudományos vizsgálatában szemben, az előfeltett álta-
 lánossággal. Az ily kiindulópontot, midőn az egyest a maga egyéni sajá-
 tosságában tudatosítjuk, leírásnak nevezzük.

A valóság tudományos vizsgálata abban is megállapíthatja pro-
 grammját, hogy célja nem is egyéb, mint a valóságban uralkodó típusok
 megállapítása. Így jönnek létre a valóságtudományok körében az úgy-
 nevezett leíró tudományok, aminők a természettudományok köré-
 ben a bonctan, az anthropologia, részben a földrajz stb. — a szellemi
 tudományok körében pedig például az ethnographia, a statisztika. A tudo-
 mányos leírás is már inductio, mert megnyilvánul benne ez utóbbi
 lényege: a valóság bizonyos totalitásának (a típusnak) megismerése
 egyes jelenségekből, melyek mint tipikus jelenségek alkatrészei a típus-
 nak. Megkülönböztetésül az inductio egyéb nemeitől, ez eljárást leíró
 inductiónak mondhatjuk.

6. Az inductio, második előfeltevése a valóság természetére
 nézve az, hogy a realitás részei akként alkotnak egészet, hogy hatnak
 egymásra. Ha nem tesszük fel e tétel érvényét, minden inductio lehetet-
 lenné válik. Midőn a valóságot, mint változót vizsgálom, azaz, ha
 események összességének tekintem, akkor is megismerésem arra irá-
 nyul, hogy a valóságot valami totalitásnak ismerjem fel. Az események
 azonban csak úgy lehetnek részei valamely egésznek, ha azok egysé-

g e s f o l y a m a t o t képeznek: ennyiben a «világfolyamat» fogalmának érvénye minden, az események vizsgálatára irányuló inductionnak előfeltétele. Világfolyamat pedig csak úgy állhat elő, ha a «világot» alkotó valóságok mindannyian hatnak egymásra — különben nem alakulhatna ki egységes világfolyamat. Az, mit okság elvének nevezünk, nem egyéb, mint az egyetemes kölcsönhatás elvének egyik speciális esete.

Az inductio, amennyiben a valóságokat mint események hordozóit tekinti, arra törekszik, hogy valamely eseményt megtörténtnek mutat ki, azaz beleilleszti a világfolyamat valamely pontjába. Mikor a geogonia a Föld egy elmúlt korszakát mutatja ki, voltaképen nem tesz egyebet, mint kimutatja, hogy a világfolyamat mint totalitás megkívánja azt, hogy az e korszakot alkotó események valóban megtörténtek legyen az elmúlt idő egy pontján. Ugyanezt jelenti pl. a politikai történetnek valamely megállapítása. Az itt követett módszer — a fenti általános értelemben használva a szót — szintén joggal mondható inductionnak, mert egyes valóságból totalitást ismer meg. Az inductio azonban még itt sem általánosítás, hanem a világfolyamat egyes eseményének vagy eseménytöredékének lokalizálása a múltban. Midőn az inductio ezt a munkát végzi, a történet tudományt szervezi.

7. Ha a társadalmi jelenségek szempontjából vizsgáljuk az inductio c második előfeltételezését, a következőket állapíthatjuk meg. Midőn a társadalmi jelenségeket tesszük inductiv kutatás tárgyává, akkor már eleve bizonyosnak kell vennünk, hogy minden társadalomnak van története. Históriaának szűkebb értelemben ugyanis ép azt a folyamatot nevezzük, mely valamely társadalomban végbemenő eseményekből, azaz kölcsönhatásokból szövődik össze. E folyamat egységes, mert hiszen egyazon társadalmi közület élményeinek összességét jelenti. Ezért valamely társadalomban lefolyó történelem s több, egymással kölcsönt hatásban álló társadalom története szerves egészet alkot.

8. Oly «egész» alatt, melyet az inductio a valóság egyes mozzanataiból, mint részekből meg akar ismerni, nemcsak typust és szerves eseménysorozatot érthetünk, hanem oly törvényt is, mely a valóságban ismétlődő relatiókat adja vissza. Abban van törvény, amiben rend van R e n d n e k pedig bizonyos mozzanatok között fennálló oly relatiókat nevezünk, melyek ismétlődnek. Törvénynek szűkebb értelemben azonban csak a v á l t o z á s b a n ismétlődő relatiókat nevezük. Ez értelmezés szerint például a szabadesés törvénye azt jelenti, hogy két test kölcsönös vonzása, ha ennek érvényesülése nem gátoltatik, egyenletesen gyorsuló esésben fog megnyilvánulni az egyik test részéről és pedig minden esetben, vagyis az «egyenletesen gyorsuló esés»-nek nevezett relatio mindannyiszor fellép a természetben, ha két test az említett módon hathat egymásra. És jól vigyázzunk: e törvény általános érvényét épen nem befolyásolja az a körülmény, hogy semmiféle test sem eshet csak kétszer is teljesen egyforma módon — mert hiszen bármely testnek a többi testhez viszonyított helyzete minden pillanatban változik. Nem zavarja pedig a szabadesés törvényét ez azért, mert a t ö r v é n y s o h a s e m

egyéni létezőről, hanem egyéni létezők viszonyáról szól. E viszonyok pedig ismétlődnek a valóságban, bármennyire is individuális, vagyis egyetlen és soha nem ismétlődők azok a létezők, amelyek között a relatiók fennállnak. Azok, kik a valóságban s így a természetben is uralkodó egyetemes törvények érvényét kétségbevonják azon a címen, hogy az egyes létezők és események sohasem ismétlődnek s így a köztük fennálló relatio sem merülhet fel kétszer teljesen egyforma módon — feledik, hogy már azzal, hogy relatióról általában állítanak valamit— elismerték, hogy igenis minden relatióban van valami közös, minden relatióban ismétlődő vonás. Annak a nominalistikus nézetnek, mely az egyes valóság individualitása alapján vonja kétségbe a valóságban uralkodó egyetemes törvények érvényét — az a sensualistikus előítélet képezi alapját, mely szerint «egyes» és «egyetemes» úgy viszonylatiak egymáshoz, mint objectiv létező és merő subjectiv gondolati elvonás, holott egyenrangú constitutív tényezői a létező világnak: az egyes létező felteszi egyetemeségek objectiv érvényét s ezért az egyest is csak egyetemeségek alapján ismerhetünk meg.¹ Kategóriák érvénye nélkül lehetetlen még a tudományos leírás is, ennél fogva az egyetemeség époly szerves tényezője a valóságnak, mint az egyes konkrétum.

9. Nemcsak lehetséges azonban, hogy az egyes valóság individualitásának és egyetlenségének sérelme nélkül egyetemes érvényű törvények uralkodjanak a valóságban, hanem ily törvények érvénye előfeltétele minden valóságtudománynak s így minden inductiónak is. Ha ugyanis nem tesszük fel előre, hogy a valóságban egyetemes törvények nyomai mutatathatók ki, akkor minden inductív kutatás lehetetlenné válik. Láttuk, hogy a törvény lényegileg a változásban ismétlődő relatio. Ha a világ oly változások sora volna, melyben semmiféle relatio nem ismétlődik, akkor már a tudományos leírás is lehetetlen volna. Láttuk ugyanis, hogy a tudományos descriptio typusra törekszik: azt akarja több egyes példányból megállapítani. Ámde a leírás szükségképen nemcsak tartalmakat, de viszonyokat is ölel fel: az anatómus például az egyes szervek vagy szövetek leírásánál a részek térbeli viszonyát is elkerülhetetlenül megállapítja. Midőn azután több egyes eset leírásából, kiválogatva a «jellemzőt», a typust állapítja meg, öntudatlanul is már arra az előfeltevésre épít, hogy van ismétlődő relatio a valóságban. És mert a valóság mindig változások színhelye, mert hiszen időben van, ezzel már bármilyen közvetve is, de praesupponálja, hogy a valóság egyetemes törvényeknek van alávetve.

Még szembeszökőbb e kapcsolat az inductio és a valóság törvényszerűségének elve között a történeti inductiónál. Láttuk, hogy ennek előfeltétele végül a szerves világfolyamat. Ha azonban minden lehető eseményt e szerves világfolyamat részének minősíték, akkor ezzel már feltettem, hogy bármely két eseményben már van közös vonás, azaz (a mondottak szerint) individuális sajátosságaik dacára oly relatiókban

¹ V. ö. Bevezetés a philosophiába. 243., 281. 1.

állanak más eseményekkel, mely relatiók ismétlődnek, azaz törvényt képviselnek. Ezekután nem meglepő, hogy az inductio közvetlenül is törekedhet azon totalitás kiderítésére, amelyet az egyetemes törvény képvisel az alájarendelt valóságokkal szemben. Így alakul ki az inductio mibenlétéből folyólag a törvénytudomány eszméje, mely egyenrangú a leíró és a történeti tudománnyal. Míg a descriptio a valóságot úgy tekinti, amint az a jelenben adva van, a történettudomány pedig amint a valóság a múltban volt; a törvénytudomány a valóságot mint jövőndőt tekinti, mert kiderítvén annak törvényeit, arra képesít bennünket, hogy a valóság jövő alakulását előre megmondjuk. Itt érvényesül a «savoir c'est prévoir» elve, melyet Corate illetéktelenül avat a tudományos megismerés egyetlen ismérvévé.

10. Ha kétségtelen is, hogy a valóságban általánosan így a valóság minden területén is így a társadalmi jelenségek körében is uralkodnak egyetemes törvények, ebből még épenséggel nem következik, hogy ily törvényeket a valóságnak akár csak egy sajátos területén is tudunk végérvényesen megállapítani. Ma már közhelyszámba megy, hogy a valóság oly kimeríthetetlen nagy azon körhöz mérten, melyet térben és időben korlátolt megfigyelésünk bevilágíthat, hogy az utóbbi alapján csak többé-kevésbé valószínűséggel bíró általánosításokra vagyunk feljogosítva. Ha valamely természeti törvényszerűséget az astronomiai megfigyeléseink körébe eső minden égitestre nézve is megállapíthatunk, ezzel csak elenyésző kis területét tekintettük át a térben elterülő világnak. Ha bizonyos természeti törvény tapasztalatilag mindannyiszor igazoltatott; amióta az emberiség megfigyelésekre képes és ha igazoltatni fog az emberiség elenyészéig is, e sok millió esztendő még mindig csak futó pillanat a világegyetem egész tartamához képest. Bármely inductiv általánosításunk valójában nem jár el több joggal, mint az az ember, ki éjnek idején kis lámpásával az utcára megy s az így bevilágított körből akar az egész város berendezésére következtetni. Bármely, a természeti vagy a szellemi jelenségekre nézve «inductive» «kiderített» törvény csak approximationak, tehát valószínű tételnek tekinthető, melyet újabb megfigyelések talán már holnap megdöntenek. És ha sikerülne is valamely valóságtörvényt valóban megismernünk — ami természetesen nincs kizárva — akkor sem ismerhetnők fel teljes bizonyossággal, hogy formulázásunk teljesen igaz tételt fejez ki. Mert az inductiv tétel igazolása ugyanolyan ismereti anyagot tesz fel, mint amelyre az inductio épített; ez utóbbi pedig a valóság egészének — a világnak — mindig csak elenyésző kis töredékét ölelheti fel.

11. A mondottakból önként következik, hogy a társadalmi jelenségek is, mint amelyek a valóság integráns részei, egyetemes törvényeknek vannak alávetve. Ezeket inductiv úton kisebb-nagyobb mértékben megismerhetjük, bár eredményeinket ezen a téren is csak többé-kevésbé valószínűnek tarthatjuk s abszolút helyességükről sohasem győződhetünk meg. Tévesnek kell minősítenünk azt az álláspontot, mely szerint a társadalmi jelenségekben nem mutatható törvényszerűség, mert azok individuális jellegűek. Láttuk, hogy minden jelenség az, s ez alapon természeti

törvények fennállását is kétségbe lehetne vonni. De egyébként sem áll hogy az egymással viszonyban álló jelenségek individualitása meghiúsítaná törvényszerűségüket: láttuk, hogy a törvényszerűség ismétlődő relációkra, de nem egyéni valóságokra vonatkozik. Ez okból *Windelband* és *Rickert*¹ azon tanítását sem oszthatjuk, mely szerint a történelem az egyetlen, a soha vissza nem térővel foglalkozván, mint «*idiographikus tudománya élesen elkülönül a törvényszerűséget kutató «nomothetikusa tudománytól. Minden valóságra nézve alkothatunk idiographikus, történeti tudományt (6. §.): a természettudománynak csak úgy vannak történeti disciplinái, mint a szellemi s ezek körében a társadalmi tudományoknak. Viszont nem tarthatjuk lehetetlennek bármely jelenségre nézve is a törvényszerűség kutatását, ép mert a jelenség mibenléténél fogva mindig törvényeknek van alávetve. Más kérdés azonban, hogy bizonyos jelenségek rendkívül bonyolult voltánál fogva, képesek vagyunk-e megismerni e törvényszerűséget. Ez a kérdés ép a társadalmi jelenségekkel szemben joggal felvethető, mint amelyek szövevényessége, különösen amennyiben történeti folyamatokban tekintjük őket, oly nagyfokú, hogy eddig csak igen kis mértékben sikerült azokban bizonyos törvényszerűséget kimutatni. De a társadalmi jelenségek törvényszerűségét a társadalmi jelenségek megismerésére irányuló *inductio* mindig felteszi, ha nem is vagyunk képesek azt valamely *concret* formában megismerni.*

11. Eredményeink meglepőek. Kiderült, hogy a társadalmi jelenségek természetére nézve megállapítható három legegységesebb tétel, nevezetesen, hogy a társadalmi jelenségek típusokat mutatnak, hogy szerves folyamatot, azaz történetet alkotnak és hogy törvényszerűek, nem eredményei a társadalomtudományi *inductio*-nak, hanem előfeltevései. Jól ügyeljünk azonban: előfeltevések és nem feltevések; *a priori* tételek, de nem *hypothesis*ek. Kiderül ez abból, hogy logikai előfeltevései bármely társadalomtudományi megállapításnak, s ezért ha nem volnánk bizonyosak szemünkben, a társadalmi jelenségekre vonatkozó tudományos tapasztalásunkat, vagyis *inductio*nkat nem is tudnók megkezdeni. A *hypothesis* csak valószínűséggel bír, az *a priori* tétel ellenben a legbizonyosabb minden egyéb tételnél, mert hiszen belőle meríti minden egyéb, tehát minden empirikus ítélet is bizonyosságát. Hiszen a társadalmi jelenségekre vonatkozó bármely *hypothesis* is elkerülhetetlenül a társadalomtudomány említett előfeltevéseire épít. Oly társadalmi jelenségek, melyek egymáshoz nem hasonlíthatóak, önellentmondás: hiszen azért ép társadalmi jelenségek mind, mert van bennük közös vonás. Hasonlóképpen önmagát rontja le egy oly társadalom fogalma, mely egymásra nem szüntelenül ható *individuum*okból áll, vagyis amelynek nincs története: mert társadalom ép több egyén lelki kölcsönhatását jelenti. Végül nem törvényszerű társadalmi jelenség is *contradictio in adjecto*, mert hiszen láttuk, (9. §.), hogy már a társadalmi jelenségek hasonlósága involválja logikailag azok törvényszerűségét.

¹ *Windelband*: *Geschichte und Naturwissenschaft*. 1894. *Rickert*: *Die Grenzen »der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*. 1902.

Ismételjük azonban, hogy a társadalomtudomány legegységesebb alaptételeinek aprioritása nem azt jelenti, hogy e tételeket nem a tapasztalásból ismerjük meg; hiszen már arról, hogy van társadalom, csak empiria útján értesülünk. Valamely tétel aprioritása — Kant óta jól tudjuk — nem jelenti annak «velünk születtségét», de azon sajátos l o g i k a i jellegét, melynél fogva az oly egyetemességgel és szükségképiséggel bír, melyet az örökké töredékes emberi tapasztalás sohasem alapozhat meg. Említett társadalomtudományi alaptételeink ily egyetemességgel és szükségképiséggel bírnak, hiszen alapjában a valóság azon legegységesebb metaphysikai határozmányainak corollariumai, melyek érvényét minden valóságismerés már felteszi. Ennyiben a társadalomtudomány, mint általában minden tapasztalati disciplina, alkalmazott metaphysikának tekinthető.

Pauler Ákos.